

ACC. N:R.

M. 13973: 1-15.

1-7

Landskap: *Småland* Upptecknat av: *folkskoll. G. A. Hartman*
 Härad: *S. Möre* Adress: *Vissefjärda*
 Socken: *Vissefjärda* Berättat av: " "
 Uppteckningsår: *1956* Född år *1888* i *Vissefjärda*

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Vävskeदार - handel och tillverkning. s. 1-7.
Tjårbrånning och bechtillverkning. s. 7-15.

LUF 83

ACC. N:R M. 13973:/.

VÄVSKEDAR - HANDEL OCH TILLVERKNING(LUF 83).

Inköp av vävskedar.
=====

Vävandet liksom spinnandet var i de gamla bondehemmen kvinnoarbeten, som var i gång så gott som året runt. Så var det i mitt barndomshem, en bondgård i västra delen av Vissefjärda, där såväl mor som minna syst-rar samt eventuellt pigan spann ull och lin, vävde och stickade till de plagg, som skulle användas under både arbete som under helg och högtid.

Jag minns, hur man som barn åkte karusell i det stora vardagsrummet där varpan satts opp i dess mitt. En tråkloss med hål i satt fastspikad i taket, och en lös kloss, större, också med hål, var avsedd för varpans nedre ände på golvet.

Vävstolen hade man uppsatt i en liten kammare på nedre våningen, "farfars kammare", tidigare hörande till hans undantagsbostad. Nu var han död - 1890 - och så blev den plats för vävstolen. I vardagsrummet var det trångt utan vävstol, då utom far och mor fanns tolv barn i familjen.

Mor hade många olika slags vävskedar, var sort passande för skilda

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Luf 83
1.

ACC. N:R M. 13973:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

vävar:ibland vävdes det bomullsväv,ibland väv med lin till inslag men bomull till varp,en och annan gång hellinne till dukar,eller vävde man vadmal till manfolkskläder eller ylletyg till fruntimmersklänningar. Mycken nytta kunde barnen göra vid vävning,t.ex."bomma" för varpningen samt "spilta tutor"(spola)för vävningen.Det var mest mina systrar,som hjälpte till med sådant.Tidigt fick de också sätta sej i vävstolen och naturligtvis vara med om "silva"(solva),när varpen var "svept" och på sin plats i vävstolen.Även trasmattor vävdes,tidigast med lingarn som varp,sedermera köpte man mattvarp av bomull.

Jag minns,att först och främst var vävskedarna korta eller långa samt att de hade tänder med kortare eller längre avstånd emellan.Alla vi hade var av trä,såväl stomme som tänder,och var skeden avsedd för finare vävnad - smal varp - var tänderna nära varandra samt var smala och tunna.

Då ingen tillverkning av vävskedar ägde rum i min hemtrakt,kan här ej besvaras frågor i hithörande ämnen,men jag minns,att skedarnas tänder hölls samman med stommen genom becktrådar.Skedens "kapacitet",d.v.s. antalet trådar av varpen som kunde få rum,om en tråd fanns i vart rum
2.

ACC. N:R M. 13973:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

mellan tänderna, räknades här i socknen i "bunn" i st.f. i frågelistan ordet pasma brukas. I allmänhet var det korta vävskedar, som brukades i fråga om lakans- och handduksväv, längre till duktyg samt vadmal. Lakansväven var så bred, att det var lagom två bredder hopsydd till en tvåmanssäng.

Skyttlar och spännare var tidigast också helt av trä, om man undantar några små detaljer i metall, såsom t.ex. de i spännarens ändar fastsatta vassa fästpikarna, och samtliga andra redskap, som hade samband med vävning, såsom varpa, bommar, nystvina, härvel och spiltrock m.m., var också av trä, gjorda antingen i hemorten eller köpta på marknader. Kanske det fanns en och annan, som tillverkats i hemmet av husets fader eller av någon "makare" i grannskapet. Alltnog: redskapen var enkla och i många fall primitiva - kanske gjorda av en "amatör" på området - men de var ändock användbara och fyllde sitt ändamål samt det förnämsta av allt: billiga. Men vävskedar kunde man inte konsten att tillverka i min hembygd, sådana måste man absolut tillhandla sej, på ena eller andra sättet, och jag minns, att när mors egna förråd av vävskedar inte passade för en viss vävnad, så var det att ut till andra moror och försöka låna en.

ACC. N:R M. 13973: 4.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Som nämnt fanns ingen tillverkning av vävskedar i den här bygden. Det var att köpa sådana av kringvandrande försäljare. Jag minns från min barndom på 1890-talet en sådan knalle, som sålde vävskedar. Dessa var förvarade i en smal, lång säck av grovt linnetyg, i vilken var en rem fäst liksom på ett jaktgevär, så att säcken bekvämt kunde bäras över ena axeln, och säcken var försedd med en snörningsanordning vid öppningen. Försäljaren gick givetvis till fots samt hade inte bara vävskedar att sälja utan även spännare och skyttlar av trä. Det sas, att mannen var hemmahörande i Sunnerbo härad i Småland, där stugornas folk sysslade med tillverkning av de nämnda artiklarna samt mycket annat, som knallar sedan genom gårdfarihandel avyttrade vida omkring. Antingen var det tillverkaren själv, som efter det han och familjen tillverkat ett lager av varor sedan for omkring och sålde dessa eller också var det förläggare, som tog hand om tillverkningen och hade försäljare ute i bygderna. Selma Lagerlöf talar ju om i sagan om Nils Holgersson, huru man tillverkade vävskedar i den lilla stugan på heden i Sunnerbo och att husfadern själv avyttrade alsterna till förbrukarna. Ja, man har ju läst om knallar, som från Sunnerbo gav sej ut på affärsresor med vävskedar ända till Ryssland.

4.

4.

ACC. N:R M. 13973:5.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Något år efter sekelskiftet kom knallar från Sunnerbo till min födelse-
by Fåglasjö, men nu hade de hästskjuts att frakta varorna med. Det var
dock inte vävskedar de hade utan fjäder samt selar, grimmor o.d. Min far
gjorde även en affär med en sådan knalle en gång, i det han inte bara
köpte sele utan även hans vackra unga häst, som vi sen hade på gården i
20 år. Knallen i fråga slog sej sedan ner inte långt ifrån mitt hem, då
han gifte sej med en flicka från den trakten (Holmsjö, Sillhövda) samt ut-
övade sitt yrke därifrån i st. f. från Sunnerbo. Då han upphörde med sin
kringföringshandel - på grund av att folk började mer och mer köpa se-
lar och fjäder i butiker och på marknader - samt blev kyrkovaktmästare
(kyrkväktare) vid Sillhövda kyrka strax nedom smålandsgränsen ett par
mil från mitt hem i Vissefjärda.

Vävskedsknalleriet upphörde i början på 1900-talet för vår trakt,
och nu hade efterfrågan på vävskedar börjat avtaga till följd av att
folk började köpa tyg i affärerna i st. f. att själva väva. Dessutom ha-
de man tillgång till vävattiraljer av olika slag i närmaste stad eller
t.o.m. i handelsboden vid kyrkan eller järnvägsstationen, så att de for-
na knallarna inte ansåg det lönande att gå omkring och sälja vidare.

ACC. NR M. 13973:6

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Beträffande vävskedar med stältänder så kom de i bruket senare här vilket är fullt naturligt, eftersom dessa var en senare uppfinning, men enligt vad min hustru uppger, inköpte hennes mor i början på 1900-talet sådana av kringvandrande försäljare (min hustru född i Långasjö, Kronobergs län 1898). På auktioner i bondgårdar säljs ibland gamla vävskedar både sådana av trä och de av stål, och ofta är de mycket efterfrågade, då vävningen har börjat återupplivas både i bondehemmen och icke minst bland husmödrar i städer och samhällen, där man skaffat sej vävstol och annan attiralj för att ha vävning som hobby samt samtidigt skaffa sej textilier att pryda hemmet med.

Hörande de gamla vävskedarna av trä kan nämnas, att de som härstammade från Sunnerbo var klistrade i kanterna - alltså för att skylla över bindningarna med becktråd - med antingen papper av seg kvalitet, grått eller blått, eller med domestik. Naturligtvis var stommen eller ramen av standardgrovlek, alltså inte så grov att den inte gick in i skårorna i vävladet, eller också var vävstolarnas mått i många avseenden standardiserade, vilket vävskedsmakarna visste om, så att deras skedar passade in i alla vävlad.

ACC. N:R M. 13973:7.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Som tidigare omnämnts så spelade beck en betydande roll vid tillverkningen av vävskedar av trä, dels till becktråden, som tänderna fastbands med, dels till att för övrigt tjänstgöra som bindemedel för ihop hållande av skedens olika delar. Då frågelistan efterlyser ingående beskrivning om beccakning, följer denna här nedan.

När becktillverkningen ska beskrivas, måste man utgå från trätjärnan, som var ursprungsmaterielet till becket. Beck var inte bara en viktig för att inte säja oundgängligen nödvändig artikel för vävskedmakeriet utan även en sak att bruka för andra ändamål, t.ex. i skomakeriet och sadelmakeriet samt som ingående i forna tiders husapotek vid självsprickor i huden, särskilt då händerna, varvid i senare fall becket dropades kokhett ner i hudsprickorna samt dödade bakterierna och fyllde igen och sålunda täppte till, så att smuts osv. inte kom in i såren. Den s.k. bekhättan, som bestod av en liten kalott av tyg, i vilken invändigt ströks beck, sattes på huvudet på en skorvig person samt sedan rycktes av, så att hudsvålen samt håret följde med, inklusive skorven, var ett radikalmiddel i forna tiders sätt att bota en skorvig, när andra medel visat sej fruktlösa. Ont skulle med ont fördrivas, ingen klemighet!

ACC. N:R M. 13973:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

8.

Att becket är ett urgammalt medel visar sagan om Ragnar Lodbrok, som fick sitt namn efter byxorna, han bar i striden mot lindormen, vilka var impregnerade just med beck samt sand i detta till ett pansar. Våra vikingar såväl som alla tiders sjöfarande under segelfartygens tid använde ju trätjära samt av sådan kokat beck att indränka tågverket med resp. täta springorna i bord, däck och master m.m. En stor artikel alltså, och det var inte konstigt, att forna tiders gästar fick benämningen "beckbyxor".

Becksömsskor kallades de grova skodon av läder, som man beställde hos byskomakaren i äldre tider, och becktråd brukas fortfarande vid halv-sulning av skor för hand. Om inte becket har så stor åtgång numera, så brukas det dock fortfarande i vissa sammanhang, t.o.m. i hemmen för att bota självsprickor på fingrarna med.

För att börja med becket utgångsmaterial, trätjären, så utvinnes ju denna alltjämt genom torrdestillering av furuved av gamla stubbar, numera fabriksmässigt, förr i tiden i s.k. tjärdalar.

I mitten av 1890-talet såg jag min första och enda tjärdal ute i Fåglasjö bymarker. Den var utgrävd i en jetterbacke vid en mosse nära

ACC. N:R M. 13973:9.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

den lilla skogssjön Madgöl. Jag och några av mina skolkamrater stack en gång på hemväg från skolan över dit för att titta. Tjärdalen sluttade litet, så att tjäran vid furuvedens uppvärmning i "dalen" skulle flyta ner till tapphållet med ränna f.v.b. ner i en trätunna. Vid övre änden av tjärdalen hade man en enkel fläktanordning monterad, om det skulle behövas lufttillförsel, och den drogs för hand ungefär som en sädesharpa. De tre delägarna i dalen är nu för länge sen borta, men jag har en mycket tydlig minnesbild av denna min konfronterning med denna urgamla metod att framställa trätjära i större skala. Den utvunna tjäran i den omskrivna dalen forslades sedan till Karlskrona eller Karlshamn, bägge städerna resp. örlogs- och kofferdihamn.

Furuveden fick man av gamla stubbar, antingen uppgrävda ur kärr och odlade mossar eller på tallmoar. Dessa stubbar innehöll kärnveden, den yttre och lösare hade ruttnat bort. Var det nya tallstubbar, som användes som råvara, höggs kvackveden bort samt användes som bränsle för att uppvärma den småhuggna tjärveden i dalen med. Det var den tiden förenat med stora ansträngningar att ta upp stubbarna, när man inte hade andra medel än trästänger samt muskelkraft att tillgå, inga "jättar" alltså som nu.

ACC. N:R M. 13973:10.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Här vid "dalen" intill Madgöl fanns odlade mossar, som förut varit sjö-
botten, och det fanns gott om s.k. fyrved, furustubbar och även hela stam-
mar, som man vid odlingen inte kunnat taga upp. Dessa var det som i det
här fallet fick lämna material till tjärdalen.

Min bror, Augustin Hartman, som ägt fädernegården i Fåglasjö men se-
dan överlätit den till en son, har omtalat, att han på en utmark till byn
vid namn Moen nära blekingsgränsen funnit ett par utgrävningar, som här-
leder sej från primitiva tjärdalar och där tjärbränning försiggått för
mycket länge sedan. Här ute i denna skogsskift finns kärr och mossar, och
tydligt är att man först och främst skattat dessa på i gyttjan befintli-
ga stubbar och "fällor" (stockar) av furu.

Trätjäran hade även för bönderna mångsidig användning. Sålunda in-
dränkte man sina träredskap i jordbruket, årder, plogar och harvar med
den, så att de skulle hålla längre, likaså tjärade man lagårdsdörrarna
samt skiftesstolparna i ladugårdens väggar med samma impregneringsmedel.
Ekorna för fisket i insjöarna ströks också med trätjära. Man blandade i
sådan i det svinfett, som erhöles av istergrevarna, och så smorde man si-
na vagnar med det för att de inte skulle gnälla samt gå lättare. Även
10.

ACC. N:R M. 13973: //,

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

i folkmedicinen brukades trätjären, t.ex. mot skabb samt av kloka gum-
mor vid botandet av "skervan" (engelska sjukan) hos småbarn, då arm- och
fotleder ombands med linneband, indränkta med tjära.

För att av trätjära erhålla beck måste den förra kokas länge för
att avlägsna vattnet och sålunda få tjären till fastare konsistens, d.v.
s. beck.

Den mesta becktillverkningen - av den i tjärdalarna tillverkade
produkten - skedde mera i stort i fabriker eller som hantverk i städer-
na, men också på rena landsbygden i skogstrakterna fanns det beckettillverkning
i mindre skala. Om detta berättar snickaren och svarvaren, målaren m.m.
Pehr Karlsson från Strängsmåla, Långasjö socken, Kronobergs län, vilken
fortfarande lever och som fått upplysningarna av sina föräldrar. Från
anteckningar, gjorda efter hans utsagor, har jag utarbetat följande skild-
ring:

På gränsen mellan socknarna Eringsboda i Blekinge och Långasjö i
Småland finns en större skogstrakt, som heter Ulvamoen och som ännu i
denna dag är så gott som obebodd, om man undantar ett eller annat torp.
Numera är dock den mesta skogen nerhuggen, men på 1840-talet var detta
ll.

ACC. N:R M. 13973:12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

område beväxt med sekelgamla träd. Denna storskog var emellertid vid nämnda tidpunkt av ringa eller intet värde, men den utgjorde i stället ett synnerligen lämpligt tillhåll för lönnbrännare, lönnkrögare samt annat folk, som hade något otalt med rättvisan och dess handhavare. Men även ärliga, hederliga och arbetsamma människor hade slagit ner sina bopålar i denna ödemark.

Under 1840-talet och närmaste åren därefter bodde i Ulvamoen i en gammal ryggåsstuga fyra syskon, tre bröder och en syster, vilka samtliga tillhörde den fattiga men ärliga kategorien folk i moen. Pojkarna hette Hans, Per och Johannes, flickan Gertrud. Samtligas efternamn var Gummeson. Men i dagligt tal gick de vanligen under benämningen "Beckpojarna och deras syster", Av dessa fyra syskon var två, Johannes och Gertrud, hedningar utom i det, att de var döpta. De hade blivit försummade av föräldrar och målsmän just vid den tiden, då de skulle lära sej att läsa innantill i bok, vilket var den den viktigaste fordran samt minimikrav. Men på den plats, där de bodde mitt i den milsvida skogen, hade man inte beröring med vare sej präster, lärare eller länsman. Så här slapp de båda barnen allt knog med läsning, både i skola och för prästen.

ACC. NR M. 13973:13.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Renhållning var för dessa människor ett nästan okänt begrepp, och otrevnaden i deras stuga måtte ha varit odräglig, ty där inne hade de alltid svin och kalvar samt höns. Den tidens stora, öppna gråstensspisar med sitt stora rökfång gjorde emellertid att rumsluften blev någorlunda lämplig för inandning i alla fall, så man kunde leva där. Några sängar i vår mening fanns inte alls, utan syskonen låg på bara jordgolvet med halm som underlag, precis som husdjuren. Och gångkläder var de i stor avsaknad av. Det berättades, att flickan gick nästan naken, endast skyld av ett par stora förkläden av s.k. verken, ett slags hemvävt ylletyg, vilka hon fäste ett framtill och ett bak för att vara något så när skyld.

Syskonkvartetten skaffade sig vad de behövde för sitt uppehälle dels genom att bruka torpet, som de fått i arv efter föräldrarna, dels också genom att bryta opp feta furustubbar i skogen och i mossarna, av vilka de först brände trätjära, som de sedan medelst kokning förvandlade till beck. Men denna hantering - eller hanteringar - var av de äldsta och mest primitiva slagen. Beckkokeriet t.ex. liksom tjärbränningen tillgick så: utomhus hade man en stor och flat stenhäll, som jämnats av, och mitt på denna häll hade man med en kvarnhacka huggit ut en ränna från

13.

ACC. NR. M. 13973:14.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV.

mitten samt till pereferien, vari tjäran skulle rinna ut i ett kärl. De hemforslade stubbarna höggs sönder mycket smått, nästan till spånor, och de lades sedan i en viss ordning å hällens mitt. Däröver välvdes en väldig gryta av gjutjärn. Det murades med lera runt grytans kant, så att det blev fullständigt lufttätt mellan häll och gryta. Ovan och omkring grytan eldades med vanlig ved, så att tjärveden torrdestillerades och svetades ut tjäran, som rann i hällens ränna och i ett uppsamlingskärl vid stenkanten. När tjäran upphörde att rinna, var satsen färdigbränd.

När så denna tjära skulle kokas till beck, fick man vända grytan på det vanliga sättet med fötterna ner och öppningen uppåt. Tjära hölldes i, och sen var det att elda försiktigt under grytan, så att tjäran inte fattade eld. Det fordrades lång praktik samt en viss skicklighet att tillverka beck, om det skulle bli riktigt mjukt och smidigt. Då becket var klart och färdigt, hölldes det opp i små lådor, gjorda av granbark samt "hopsydda" med björkvidjor. Man gjorde dessa förpackningar, beckrivor, såväl större som mindre, avsedda för stora och små förbrukare, och de stora kostade upptill 3 daler stycket, medan den allra minsta sorten såldes för 4 skillingar, vilket i vårt mynt motsvarade resp. 50 öre och 8 öre. 14.

ACC. N:R M. 13973:15.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Men då penningvärdet sedan dess sjunkit katastrofalt, så skulle just nu nämnda beckrivor kosta 5 kr. resp. 80 öre.

Samtliga de fyra syskonen levde ogifta. När becket var färdiglagat, sändes ett par av bröderna i väg ut i byarna samt ända till städerna i både Småland och Blekinge att sälja becket. Men då de kom ut ur den stora skyddande och ensliga skogen, där de växt upp, och ut bland mera civiliserade människor, kände de sej bortkomna och blyga samt skyndade sej efter affärernas avslutande hem igen till sina enkla förhållanden, var de trivdes bäst.

Sagesmannen fortsätter vidare att karakärisera syskonen så, att de väl var mycket primitiva, naturbarn, men att de alltid var laglydiga och fridsamma. Sin mesta tillverkning, både tjära och beck, fick de avsättning för hemma, i det att de som behövde dessa produkter köpte dem hemma i stugan. Men som sagt, de måste ibland ut på långfärder för att skaffa sej de få slantar, som de behövde för sin livsföring i Ulvamoen.-